

Makale Geliş | Received: 15.09.2017
Makale Kabul | Accepted: 19.10.2017
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.351490

Recep ÇELİK

Yrd. Doç. Dr. | Assist. Prof. Dr.
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Gümüşhane-Türkiye
Gümüşhane University, Faculty of Letters, Department of History, Gümüşhane-Turkey
orcid.org/0000-0002-4050-3812
recepcelik@gumushane.edu.tr

Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Sürgün Yıllarındaki Siyasi Faaliyetleri*

Öz

Abdülmecid Efendi, Avrupa ve İslam âleminde takdir edilen entelektüel bir şahsiyetti. Halifeliği Türkiye'de ve İslam dünyasında memnuniyetle karşılanmıştı. Abdülmecid Efendi, Milli Mücadelenin yanında tavır sergilemiş, halifeliğinde ise Türk milleti ve bütün Müslümanların selameti ve huzuru için çalışacağını söylemiştir. Diğer taraftan halife, siyasetten sıkça uzak kalacağını belirtmesine rağmen yine de siyaset ile meşgul olmaktan kendini alamamıştır. Hayatı boyunca halife unvanını kullanmaktan geri kalmayan Abdülmecid Efendi, böylece bir gün tekrar Türkiye'ye dönüp saltanat ve hilafeti yeniden ihya etme hayaliyle yaşamıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdülmecid Efendi, Halife, Hilafet, Sürgün, Siyaset.

The Last Caliph Abdulmejid and His Political Activities in Deportation

Abstract

The Last Caliph Abdulmejid was an intellectual person who was appreciated by Europe and Islamic world. His caliphate was welcomed with pleasure in the world of Islam. Abdulmejid had supported national struggle and in the period of caliphate he said that he would serve for success and comfort of Turkish people and all of muslims. On the other hand the last caliph, although he often said that he would stay away from politics he was not be able to refrain from politics. He used the title of caliph throughout his life. Also he dreamed of establishing sultanate and caliphate again in Turkey one day.

Keywords: Abdülmejid, Caliph, Caliphate, Deportation, Politics.

* Bu makale, Son Halife Abdülmecid Efendi Sempozyumu'nda (22-23 Mayıs 2014, Trakya Üniversitesi Balkan Kongre Merkezi/Edirne) sunulmuş bildirinin düzenlenmiş halidir.

Giriş

Abdülmecid Efendi’nin halifeliği, saltanatın kaldırılması ve Sultan Vahdeddin’in firarının akabinde mecliste yapılan oylamada büyük bir ekseriyet sağlamasıyla gerçekleşmiştir. İstanbul Hükümeti’nin sadrazamı Tevfik Paşa, TBMM’ye gönderdiği telgrafta, Lozan’a gidecek heyete Bab-ı Âli murahhaslarının da katılmasını istemiş, bu teklif mecliste şiddetli tepkilere neden olmuştu. Bunun üzerine mecliste tarihî bir oturum gerçekleşmiş ve gece yarısına kadar sürmüştü. Neticede padişah ve İstanbul hükümetinin cezalandırılması kararlaştırılmıştı (İstikbal, 1 Teşrin-i Sani 1338-1 Kasım 1922, Sayı: 751). Alınan karar ise şu şekildeydi; “Türkiye halkı hâkimiyet-i şahsiyemüstenid olan İstanbuldakişekl-i hükümeti 16 Mart sene 1336’dan itibaren ve ebediyen tarihe müntakil adeylemiştir. Hilafet, hanedan-ı Âli Osman’a ait olup halifeliğe TBMM tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlaken erşed ve eslah olanı intihap olunur. Türkiye devleti makam-ı hilafetin istinatgâhıdır.” (İstikbal, 5 Teşrin-i Sani 1338-5 Kasım 1922, Sayı: 754)

Sultan Vahdeddin’in 17 Kasım gecesini İngilizlerin himayesine sığınarak İstanbul’dan firar etmesi ile hilafet makamı boşalmıştı. Bunun üzerine Şeriyeye Vekili Vehbi Efendi TBMM’de Müslümanlara yeni bir imam seçilmesi ve ona biat edilmesi gerektiğini dile getirmişti. Nitekim meclisin bir görevi de hilafet makamına yeni bir halife seçmektir. Diğer taraftan fetva çıkarılarak Vahdeddin hal edilmişti (İstikbal, 22 Teşrin-i Sani 1338-22 Kasım 1922, Sayı: 769).¹ Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul temsilcisi Refet Bey’e gönderdiği altı maddelik telgrafta bundan sonra atılması gereken adımlar sıralanıyordu; bunlardan 3. madde; “halifeliğe getirilecek Abdülmecid Efendi’nin eğilimleri, ruhsal durumu gibi konularda bilgi toplayıp kendilerini aydınlatması isteği” şeklindeydi. Abdülmecid Efendi ise meclisin halifelik hususunda almak üzere olduğu kararları onaylıyordu (Toker 2013: 438-439). Mecliste arka arkaya

¹ Vahdeddin’in hal fetvası: “imamü’l müslimin olan zat düşmanın umum müslimin aleyhinde mucceb-i mahv olan tekâlif-i şedidesini bila zarure kabul ile hukuk-u islamiyeyi müdafaadan aczini izhar ve müsliminin müdafaai mücahedelerinde düşmana muvafakatle müsliminin ihtilal ve intikasını mucceb harekâta fiilen teşebbüs ve harekât-ı ihtilalkaraneye devam ve ısrar ve bade ecnebi himayesine iltica ederek makam-ı hilafeti terk ve firar ile hilafetten bilfiil feragat etmekle şeran münhal olur mu? El cevab Allah-u âlem olur” (BCA 030. 10 202.379.18, 18.11.1338).

yapılan üç oturumda Abdülmecid Efendi’nin yeni halife seçilmesi lehine değerlendirmelerde bulunulmuştu. Bundan sonra yapılan seçimde mevcut 162 oydan Abdülmecid Efendi 148 oy ile hilafete getirilmişti (İstikbal, 22 Teşrin-i Sani 1338-22 Kasım 1922, Sayı: 769; BCA 030.10 101.653.7, 19.11.1338).²

Abdülmecid Efendi hanedan içerisinde kültür ve şahsiyetiyle müspet kanaatlere sahip bir kişiydi (Kutay 1980: 348). Meclis halifeye biat ve halifeyi tebrik etmek için başkanı Kırşehir mebusu Hoca Müfid Efendi olan ve 19 mebustan oluşan bir heyet oluşturmuştu. Paris gazeteleri yeni halife Abdülmecid Efendi’nin Avrupa çevrelerinde son derece takdir edilmekte olduğundan, edebiyat ve güzel sanatlara olan ilgisine dikkat çekerek halifenin musiki ve resme alakasından ve meydana getirdiği kıymetli tabloların birçok kez Paris güzel sanatlar salonunda sergilendiğinden bahsetmekteydi (İstikbal, 23 Teşrin-i Sani 1338-23 Kasım 1922, Sayı: 770). Yeni halife İslam âlemi üzerinde de iyi bir etki bırakmıştı. Müslümanlarca bu seçim tam bir memnuniyetlikle karşılanmıştı (İstikbal, 28 Teşrin-i Sani 1338-28 Kasım 1922, Sayı: 774). Hindistan’da hilafet komitesi Abdülmecid’i halife olarak tanımaya ve Mustafa Kemal Paşa’ya da hilafetin kurtarıcısı unvanı verilmesine karar vermişti. Yine komite, TBMM tarafından halife hakkında alınan karar ve tedbirleri kayıtsız şartsız kabul etmiş ve onaylamıştı (İstikbal, 27 Teşrin-i Sani 1338-27 Kasım 1922, Sayı: 773; İstikbal, 11 Kanun-ı Sani 1339-11 Ocak 1923, Sayı: 812).

Halife Abdülmecid Efendi Yenigün Gazetesi’nin İstanbul muhabirine verdiği demeçte seçilmesinden dolayı bütün Türk milletine minnettar olduğunu belirtmiş ve hilafet makamında bulunmasının İslam âlemi ve Türk milleti için saadet vesilesi olmasını temenni etmişti. Hayatını Türk milletinin saadetine ve İslam âleminin selametine adadığını ve milletin yücelmesine hasrettiğini, memleket ve milletin saadeti neyi gerektiriyorsa çocukluğundan beri onun için çalıştığını ve bununla alakalı meselelerle iştigal ettiğini dile getirmişti. Abdülmecid Efendi Milli Mücadele’ye bağlı

² Hilafet kadrosu da düzenlenmiş ve buna göre halifeye geçici olarak aylık 20 bin lira bağlanmıştı. Osmanlı hanedanının diğer üyelerine yalnız asıl maaşları verilecekti. Damatların maaşı ise kesilmişti. İstikbal (27 Kanun-ı Evvel 1338), sayı: 799. 9 oy çekimser, Selim Efendi 3, Abdürrahim Efendi 2 oy almıştı (Karabekir 2009: 827).

olması gerektiğini hissetmiş ve buna olan rabitasını da kaybetmemişti. Milli Mücadele’yi her zaman takdir etmiş, bunu Avrupa’nın önde gelenleriyle ve yabancı gazetecilerle yaptığı mülakatlarla her zaman söylemişti. Mensup olduğu Türk milletinin üstün nitelikleriyle daima iftihar etmişti (İstikbal, 28 Kanun-ı Evvel 1338-28 Aralık 1922, Sayı: 800). Abdülmecid Efendi bir Mısır gazetesine verdiği demeçte ise devletin mahvolma derecesine geldiğinden, ancak Allah’ın inayeti ile milletin kurtuluşu erdiğinden bahsetmekteydi. Onun en büyük emeli, milleti bundan sonra yekvücut görmektir. Abdülmecid Efendi İslam’ın yücelmesi için çalışacaktı. O, ecdadının hilafetle saltanatı birleştirdiğinden bahisle kendisinin saltanattan kurtulduğuna ve İslam’ın hayrı için çalışmaya fırsat bulduğuna inanıyordu (İstikbal, 13 Şubat 1339-13 Şubat 1923, Sayı: 840).

Abdülmecid Efendi Milli Mücadele’ye karşı tavır almamıştı. Öyleki Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’yu örgütlediği haberini alınca yaverine Ankara’ya iletmek üzere; “kendisinin eğer bir çağrı gelirse Anadolu’ya geçebileceğini” söyleyen bir mesaj vermişti. Fakat yaver, Mustafa Kemal Paşa, meclis başkanı Celalettin Arif ve Bekir Sami Bey’den olmak üzere üç davet mektubu alınca da şaşırılmıştı. Bunu beklemeyen Abdülmecid Efendi kararsızlık içerisine girmiş ve bu işi haber alan enişterisi Şerif ve Halit Beylerin sert tepkilerinden etkilenmişti. Vahdeddin’in kuşkulması üzerine de 38 gün Yıldız Sarayı’nda hapsedilmişti (Akgün 2006: 103).

Milli Mücadele’de Anadolu’da isyan zamanlarında halkın ve askerinin “padişah baba, halife” demesi önemli bir hususiyetti. Bu durumda hanedandan birinin Ankara’ya getirilmesi, Milli Mücadele’ye önemli bir etkide bulunabilirdi. Bunun için de Abdülmecid Efendi düşünülmüştü. Buna göre: “padişah ve halife İstanbul’da esirdir. Lakin veliahdı kaçırıp yolladı. Padişaha vekillik ediyor” denecekti. Böylece isyanlar da bertaraf edilmiş olacaktı. Fakat Abdülmecid Efendi Anadolu’ya geçmek yerine işi kapatmak için durumu İngilizlere söyleyerek evinin etrafını kuşattırmıştı. İşgal güçleri diğer taraftan merkez kumandanı Emin Paşa’ya emir vererek Abdülmecid Efendi’nin Beşiktaş’taki sarayını abluka ettirmişlerdi. Türk ordusu İzmir’e girdikten sonra ise Abdülmecid Efendi, geleceğini, fakat bunu İngilizlerin duyduğunu, sonrasında da

gelemediğini söylemiş, İnebolu yoluyla oğlu Ömer Faruk’u yollamış ise de Ömer Faruk da geri gönderilmiştir (Rıza Nur ve Ellison 2007: 105-106). Bu noktada son halife Milli Mücadele yanlısı bir düşünce içerisinde olmakla birlikte aktif olarak bu mücadeleye katılmakta tereddüt yaşadığı anlaşılmaktadır.³ Abdülmecid Efendi veliaht iken meclise yazdığı mektupta TBMM’yi doğrudan tanıyan bir dil kullanmış, kazanılan siyasal başarılarından bahsetmiş, “milli meclisimiz” demişti. Buradan Rıza Nur’un da bahsettiği gibi kendisi Anadolu’ya davet edilmiş fakat bazı siyasal ilişki girişimlerinde bulunduğu ve bunun sonucunu beklediği gerekçesiyle gelmemiştir (Toker 2010: 196). Mektup mecliste gizli celsede okunmakla yetinilmiş, cevap verilmemesi önerisi kabul edilmiştir (Toker 2011: 125).

Bu çalışmada son halife Abdülmecid Efendi’nin sürgün yıllarındaki siyasi faaliyetleri irdelenmektedir. Abdülmecid Efendi güzel sanatlara ilgi duyan ressam, sanatkâr ruhlu bir şahsiyet olarak tanınmıştı. Böyle olmakla birlikte son halife olma sıfatıyla yurtdışına sürgün edilmiş olması, kendi ifadesiyle siyasetle ilgilenmeyeceği yönündeki söyleminin aksine onu siyasetin içine çekmiştir. Bu durumun sadece Abdülmecid Efendi için değil diğer bazı hanedan üyeleri; örneğin Sultan Vahdeddin için de söz konusu olması dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti’nin gözü Osmanlıların’ın üzerinde olmuş, Türk elçilik ve konsoloslukları hanedan mensupları hakkında sürekli bilgi toplamışlardır (Bardakçı 1991: 109). Şunu da belirtmek gerekir ki bu faaliyetler ciddi boyutlara ulaşamamıştır.

³ Entelektüel bir şahsiyet olarak Abdülmecid Efendi birkaç Avrupa dili bilmekte, ressam, musikçi, aydın bir kimseydi fakat Rıza Nur, Osmanlı hanedanının mahvına birinci sebep olarak Vahdeddin’i ikinci olarak da Abdülmecid Efendi’yi görür. Bu işte onun “biraz zahmet ve fedakârlığa” katlanamadığını ve hanedanın saraydan başka yerde yaşayamadıklarını söylemektedir. Rıza Nur bir gün Paris’teyken Nice’te Abdülmecid Efendi’nin yanından gelen Reşid Bey’in kendisine söylediğine göre son halife, İsmet Paşa ve Rıza Nur’un İngilizlerden iki milyon lira alıp hilafeti kaldırdığından, bu bilgiyi de kendisine bir Rus diplomatının iletmişinden bahsetmişti. Buna karşı Rıza Nur Abdülmecid Efendiye şunları söylemiştir; “bugünkü perişanlıklarını bizden bilmiş, bütün ailenin bu halinin sebebi kendisidir. Onu istedik, gelseydi bunlar olmazdı. Böyle milyonlarla tezvirat yapmasın. Ben hilafet lağvedilirken ne vekil ne de Ankara’daydım. Ben padişahlığı lağvettim. Hilafeti ibka ettim. Padişahlığı lağvıma da bu mesele sebeptir. Çünkü görüldü ki bu aileden hayır yok”. Ömer Faruk da bunu aktaran Kıbrıslı Şevket Bey’e; “Rıza Nur’un dediği doğrudur. Kabahat babamın” demiştir (Rıza Nur ve Ellison 2007: 106-107).

Hilafetin Kaldırılışı ve Abdülmecid Efendi’nin Sürgüne Gönderilmesi

Türkiye’de saltanat kaldırılmış ancak hilafetin de artık devam edemeyeceği hissedilmeye başlanmıştı. Türkiye’nin yeni idarecileri ve başta Mustafa Kemal Paşa bu kurumu benimsemiyordu. Nitekim Osmanlı’da da hilafet etkin olamamıştı. Küçük Kaynarca’ya kadar hükümdarlık ön plandaydı. II. Abdülhamit döneminde hilafet ön plana çıkarılarak bir güç olarak dış politikada kullanılmaya çalışılmışsa da bir İslam birliği sağlanamamıştı. Abdülmecid Efendi’nin bazı hareketleri de Ankara’da kuşku uyandırmaya başlamıştı. Öyle ki daha halife seçilirken padişahlar gibi cüppe giyme hevesine düşmüş, gösterişli Cuma namazları törenlerine heves etmişti. İstanbul basını da hilafeti koruyucu yayın yapıyor ve halkın halifeye ilgisini canlı tutmaya çalışıyordu. Refet (Bele)’nin halifeye olan aşırı saygısı ile hediyeleşmesi, Rauf ve Kazım Karabekir’in halifeye nezaket ziyaretleri Ankara’yı tedirgin etmişti (Aydemir 2008: 159-160; Özakman 2015: 609-611). Bunun yanında iki ünlü Hintli Müslümanın, Ağa Han ve Emir Ali’nin İsmet Paşa’ya halifenin daha etkin olması konusunda gönderdiği mektubun daha başvekile ulaşmadan İstanbul basınında yer alması, Ankara’yı iyice sinirlendirmişti. Böylece 1 Mart’ta yeni yasama yılının açılmasıyla beraber hanedana ve halifeye ayrılacak bütçe hususu ile başlayan görüşmeler sonunda 3 Mart 1924’te hilafet kaldırıldı (Zürcher 2005: 244-245; Kili 2008: 204).⁴

İstanbul Valisi Haydar Bey, meclisin hilafetin kaldırılması ve hanedanın yurt dışına çıkarılmasına dair aldığı kararı halife Abdülmecid Efendi’ye bildirmişti. Halifeye beş saat içerisinde hazırlanması gerektiği söylenmiş, bazı güvenlik önlemleri alınarak

⁴ Hilafetin kaldırılması üzerine hanedanın yurtdışına çıkarılmasına sebep olarak Abdülmecid Efendi Sultan Vahdeddin’i görür. Zira ona göre Vahdeddin’in memleketten firarı bu duruma sebebiyet vermiş, durum daha da kötüleşmeye başlamıştı. İkisi amcazade ve çocukları Ömer Faruk ve Sabiha Sultan’ın evlilikleriyle dünür olmalarına rağmen bu hadise ile Abdülmecid Efendi Sultan Vahdeddin’den nefret etmeye başlamıştır. Vahdeddin vefat edince dahi Abdülmecid Efendi iki saatlik mesafedeki Nice’ten gelmediği gibi onun haciz konulan cenazesi için bile hiçbir şey yapmamıştı (Öndeş 2012: 44-45). İtalyanlar borç ödenene kadar cenazeyi kaldırmadılar. Üç buçuk hafta sonra Abdülmecid Efendi bir miktar nakit gönderdi. Bu meblağ borcun bir kısmını ödemeye yetmişti. Nihayet Sabiha Sultan çocuklarının geleceği için sakladığı değerli bir küpesini başka çare kalmadığından satarak babasının na’sını kurtardı. Buna göre Abdülmecid Efendi’nin hiçbir şey yapmadığı söylenemez (Açba 2013: 191). Vahdeddin’in tütüncübaşısı Şükrü Bey de Abdülmecid Efendi’nin gönderdiği paranın oğlu Ömer Faruk’un Nice ile telefonda görüşmesiyle sultanın cenazesinin Suriye’ye nakil masrafı için gönderdiği miktar olduğundan ve cenazenin kaçırıldığından bahsetmektedir (Kandemir 2010: 215).

maiyet kıtaları değiştirilmiş, telefon haberleşmesi kesilerek saray, karadan ve denizden ablukaya alınmıştı. Hal kararını halifenin nasıl karşıladığına dair gazetelerde çıkan haberlerin zamanla netleştiği görülmektedir. İlk verilen bilgilere göre Abdülmecid Efendi kararı sükûnetle karşılamıştı; “ben esasen devlet ve milletin saadetinden başka bir şey düşünmüyorum, bugün de buna dua ediyorum. Ben giderim devlet ve memleket mesut ve bahtiyar olsun”. Halife bazı hazırlıkları tamamlamak için birkaç gün izin istemişse de buna müsaade edilmemişti. Son halife otomobile binerken polis müdürü Saadettin Bey’e; “memlekete duadan bir an geri kalmayacağım, hatta ben ölürken mezarda kemiklerim bile bu duayı tekrar edeceklerdir. Bunu böylece Ankara’ya yazınız” demişti. Hükümet son halifeye 1700 İngiliz lirası avans vermişti. Çatalca’ya kadar otomobile gidilmiş, sonrasında Bern’e gitmek üzere trene binilmişti. Abdülmecid Efendi sınırı geçince Cısr-i Mustafa Paşa da gazetecilere, yabancıların ihtiraslarına alet olmayacağını ve zamanını güzel sanatlarla ilgilenerken geçireceğini ifade etmişti (Tevhid-i Efkâr, 6 Mart 1340-6 Mart 1924, Sayı: 3999-971; İstikbal, 6 Mart 1340-6 Mart 1924, Sayı: 1135; İstikbal, 10 Mart 1340-10 Mart 1924, Sayı: 1138).⁵

Sürgünü koordine eden Vali Haydar Bey’in söylediklerine göre ise aksine hal kararını bildirdiği sırada Abdülmecid Efendi son derece telaşlı, sinirli ve heyecanlıydı. Tuhaf işaretler yaparak anlamsız şeyler söylüyordu. Kendisine hal edildiği ve beş saat içerisinde ülkeyi terk etmesi gerektiği söylendiğinde sendeledi ve kütüphanesine giderek bazı kitaplar ve birçok gazete alarak yine telaşla hakkında yazılmış olan övgü niteliğindeki sözleri göstererek; “ben milletime hizmet ettim. Ben hain-i vatan değilim, buradan ölsem de gidemem” diyordu. Halife kendinden geçmiş, mantık ve muhakemesini kaybetmiş, dili dolanmıştı. Rengi atmış, gözleri küçülmüştü. Haydar Bey’in sözlerine inanamıyor, verilen emre itaat etmez görünüyor, özellikle esrarengiz

⁵ Kasım 1923’te esasında Abdülmecid Efendi kendisinin istenmediği takdirde resim takımlarıyla bir iki bohçasını alıp gidebileceğinden bahsetmektedir (Karabekir 2009: 886). Yine halifeliğin kaldırılmasından önce Abdülmecid Efendi, sürgün edilecekleri konusunda bilgi sahibidir, ailesiyle birlikte Mısır’a gitmek istemiştir. Bunun üzerine İstanbul İngiliz Konsolosluğu’ndan Mısır Yüksek Komiserliği’ne gönderdikleri telgrafta bu isteğe nasıl karşılık verileceği sorulmuş, aynı şekilde Abdülmecid Efendi’nin kardeşi Seyfettin de kişisel ilişkilerini kullanarak İngiliz konsolos Hon R. C. Lindsay ile görüşmüş, sürgün edileceklerini ve ailesiyle birlikte Mısır’a geçme isteklerini iletmişti. Fakat İngiliz Konsolosluğu ile Mısır Yüksek Komiserliği arasında yapılan görüşmelerde Mısır Hükümeti halife ve ailesinin Mısır topraklarına girmelerine izin vermemiştir (Erdem 2014: 3-4).

şüpheler taşıyordu (İstikbal, 14 Mart 1340-14 Mart 1924, Sayı: 1142; Tevhid-i Efkâr, 7 Mart 1340-7 Mart 1924, Sayı: 4000-972).

1924 yılı itibarıyla İstanbul’da İsviçre konsolosluğu bulunmuyordu. Fakat İsviçre’ye gidecek olanların işleriyle “İsviçre İttihadı” adıyla bir kuruluş hizmet veriyordu. Abdülmecid Efendi de bu kuruluşun verdiği pasaportu taşıdığından kendisi İsviçre sınırında kabul edilmişti. İsviçre’de Vaud eyaleti emniyet müfettişi tarafından karşılanmış ve kendisine sıkı koruma tedbirleri isteyip istemediği sorulmuştu. Bu sorudan hayrete düşen Abdülmecid Efendi, korkulacak bir şey olmadığını söylemişti. Son halife Abdülmecid Efendi, İsviçre’de kalmaya niyetli değildi. İtalya’ya gitmek istediği, diğer taraftan Fransa’yı tercih edeceği söyleniyordu. Bunun yanında Abdülmecid Efendi diğer hanedan üyeleriyle anlaşmayı ve kendisine vaat edilen tahsisatın TBMM tarafından onaylanmasını bekliyordu. Kaldığı otelin etrafında İsviçre polisinin aldığı gizli koruma önlemlerini öğrenen halife, Vaud Eyaleti polis müdürüne, “siyasetle meşgul olmadığım cihetle korkum yoktur” demişti (İstikbal, 19 Mart 1340-19 Mart 1924, Sayı: 1146). Başka bir husus da; İsviçre yasalarına göre çok eşli olan halife sınırda bir süre bekletilmiş, ardından evlilik durumu inceleninceye kadar geçici olarak ülkeye girmesine izin verilmişti (LordKinross 2007: 453).⁶Aşağıda da görüleceği üzere siyasetten uzak kalmayan Abdülmecid Efendi’ye Türk Hükümeti ile temasta olan İsviçre makamları başta diplomatik pasaport vermeyi önermiş fakat Türk makamlarının isteği ile turist vizesi vermek zorunda kalmıştı (Hülagü 2010: 405). Bu manada Sultan Vahdeddin’in etrafında toplanan hanedan üyeleri İngiliz taraftarı, Halife Abdülmecid etrafında yer alan hanedan üyeleri ise İngiliz aleyhtarı olarak görülmüştür (Hülagü 2010: 393).

⁶ İsviçre kanunlarına göre çok eşlilik daimi bir suç sayıldığından İsviçre basını hükümetin buna izin veremeyeceğini yazmıştı. Buna göre son halifenin zevceleri ve odalığı hakkında tahkikat yaparak neticesinde İsviçre’de ikametinin mümkün olup olmadığı tespit edilecekti (Tevhid-i Efkâr, 13 Mart 1340-13 Mart 1924, Sayı: 4006-978).

Abdülmecid Efendi’nin Sürgündeki Faaliyetleri

Monreux kasabasının Lemane Gölü kıyısındaki Territet köyüne ulaşan Abdülmecid Efendi (Tevhid-i Efkâr, 10 Mart 1340-10 Mart 1924, Sayı: 4003-975) sürgün hayatının hemen başlarında 11 Mart 1924’te yayınladığı bir bildiriye İslam dünyasının Müslüman delegelerini uygun bir zamanda toplayarak büyük bir kongre için iş birliğine çağırmıştı (Uluğ 1975: 176). Bildiriye; “TBMM’nin hilafeti ilga kararı yersiz ve yolsuzdur. Hilafet sade Türklerin değil, bütün Müslimlerin müşterek dini ve tarihi müessesesidir. Tek taraflı bir kararla kaldırılamaz. Kaldı ki büyük milletimiz, bu yüce varlığa bağlılık derecesini Osmanlı saltanatına son verdikten sonra da teşrii vekillerinin birleşik reyleriyle beni en ehil bularak halife seçtirmekle göstermiştir. Şimdiki vekillerini de hilafete daima destek olmak vaadiyle seçmiştir. Bu seçim ahdine sadık kalmayan meclisin kararı, vekâletin şartına dolayısıyla da milli hâkimiyet esasına uymadığı için yolsuzdur. Bu sebeplerle yersiz ve yolsuz gördüğüm kararı hükümsüz saydığımı ve tanımadığımı bütün Müslim cemaatlere bildiririm” deniyordu (Nigâr 1964: 13). Siyasetle uğraşmayacağına ve hatta gazetecilere mülakat vermeyeceğine dair olan vaatlerine rağmen Müslüman milletlerin başkan ve temsilcilerini kendi idaresi altında dini bir kongre toplamağa davet etmişti (Tevhid-i Efkâr, 17 Mart 1340-17 Mart 1924, Sayı: 4010-982). İsviçre Hükümeti bu beyannameden son derece rahatsızlık duymuş, bu durumu onun siyasetle meşgul olmayacağına dair beyanatına aykırı bulmuştur. İsviçre Federal Meclisi Dış ilişkiler Komisyonu, konunun ciddiyeti dolayısıyla toplanarak kendilerine bir temsilci göndermesine, İsviçre’de ikamet süresini uzatmak istiyorsa bu türlü siyasi beyan ve faaliyetlerden kaçınması gerektiğine karar vermiştir (Hülagü 2010: 405-406). Son halife dini liderlik konumu gereği Müslümanlarca kendinden beklenen gerekleri yerine getirmekle mükellefiyetini ve vicdan hürriyetine saygılı olan İsviçre hükümetinin bu durumu takdir edeceğinden emin olduğunu cevaben bildirmişti. L’illustration dergisi adına kendisiyle görüşen Madam Noelle Roger’a da şu değerlendirmede bulunmuştu; “iki yüz yıllık geri kalmamızı iki yılda ortadan kaldırmak istiyorlar. Çok hızlı gitmek doğru değildir” (Nigâr 1964: 14-15). Maddi destek arayışları için son halifenin görevlendirdiği özel kâtibinin Seyyid Emir Ali ile olan görüşmesini

kendisine aktardığında, onun için hilafet hususunda felaketin önceden yaklaşmış olduğunu anladığını, koruyabilmek için de o “tarihi yazısıyla” Türk Hükümetini ve meclisi uyardığını söylemişti. Devamında “iyi niyetli ve ileri görüşlü tavsiyelerini idrakten aciz muhatapları” ise dediklerinin tersini yaptı. “Vehimlerine ve hırslarına kapılarak asil milletimizi İslami camiaya hizmet ve riyaset imtiyaz ve şerefinden mahrum bıraktılar. Altı yüz yıllık hanedanı da vatan cüda ve perişan ettiler” değerlendirmesinde bulunmuştu (Nigâr 1964: 29-30). Abdülmecid Efendi daha sürgün yıllarının ilk günlerinde Müslümanları bir hilafet kongresine davet etmekle birlikte, İtalya’nın İsviçre Konsolosu Guisi’nin anlattıklarından onun Türkiye’de cumhuriyetçilere karşı muhtemel eylemlerden beklenti içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Gizli olduğunu belirttiği habere göre çok yakında silahlı bir direniş gerçekleştirilecek, Lazistan ve Kürdistan’da bölücü hareketlerle birlikte artma emareleri gösteren memnuniyetsizliklerden bu gidişat çerçevesinde hanedan için “mutlu bir son” yaşanacaktı. Abdülmecid’in oğlu Ömer Faruk da bu bilgileri doğrulayarak yakın veya uzak bir gelecekte bir karşı devrimin mutlaka baş göstereceğini ve bunun Türkiye’nin çıkarına olacağını ifade etmişti (Mandelli 2016: 120).

Kaldığı yerin havasının rutubetli ve İsviçre’nin pahalı olması münasebetiyle son halife ailesiyle birlikte vefatına kadar ikamet yeri olan Fransa’ya geçti (Satan 2011: 159). 6 Ekim 1924’te Nice’e yerleşen son halifeye Fransız Hükümeti biraz zorluk çıkarmıştı fakat Türk Hükümeti Paris ile temasa geçerek bu taşınmanın sorun olmayacağını Fransızlara iletmiş, Abdülmecid de hiçbir siyasi faaliyette bulunmayacağına dair söz vermişti (Mandelli 2016: 130-131). Ama Abdülmecid Efendi siyasi faaliyetler noktasında İsviçre’nin ikazlarından sonra bu kez de İngilizlerle birlikte Ankara aleyhine gizli surette faaliyette bulunduğu dair Fransız ve Türk ajanlarının suçlamalarına maruz kaldı. Buna karşılık İngilizler de Abdülmecid Efendi’yi Fransızlarla dayanışma içinde görmüşlerdir. Zira onun İsviçre’den Fransa’ya geçmesi bu dayanışmanın sonucu olarak değerlendirilmiştir. İngilizlere göre Fransızların Abdülmecid Efendi’nin Fransa’ya gelmesine izin vermelerinin nedeni Suriye’de halkın Kral Hüseyin’in hilafeti lehine gösterdiği teveccühü kırmak, ona bağlılık yemini

edilmesini önlemek için onu Şam’a getirterek Suriye’nin başına geçirmektir (Hülagü 2010: 406-407).

Vahdeddin’in vefatı üzerine Nice’de oturan Abdülmecid Efendi’nin hilafeti Vahdeddin’in taraftarlarınca da kabul edilmiş ve aradaki ihtilaf ortadan kalkmıştı. Abdülmecid Efendi ikinci defa halifelikten dolayı tebrik edilmiş, aynı zamanda saltanata varis addolunmuştu. Bu işi çeviren ve idare edenler ise Damat Şerif, yaver Reşit Mümtaz, paşalar ile sabık sefir Nabi Bey idi. Hanedan üyeleri de Abdülmecid Efendi’yi tebrik etmişlerdi (BCA 030.10. 203.383.7- 02.06.1926).⁷

Bu arada Atina’da çıkan Elefteros Logos Gazetesi’nin 4 Kasım 1925 tarihli sayısında Selanik muhabirinin imzalı mektubunda ilginç bilgiler yer almaktadır. Buna göre Sultan II. Abdülhamid’in vezirlerinden biri Avrupa’dan gelerek Selanik’ten geçmişti. Kendisine verilen söze ve bazı sebeplere istinaden gazeteye ismi verilmemişti. Avrupa’dan gelen vezir, İsviçre’de bulunan Abdülmecid’in talimatını Mısır’a götürecekti. Vezir öncelikle Selanik’teki ricalden hiç kimse tarafından kabul edilmediğinden müteessirdi. Buna göre ricalden herhangi biri ile görüşmesinden gelecekte her iki millet için fayda meydana gelebilirdi. Vezir bundan ümitsizliğe kapılmamıştı. Nitekim güven telkin edemeyeceğini vezir de biliyordu. Diğer taraftan vezir bir fiiliyattan bahsetmekte ve bunun henüz hazırlık aşamasında olduğunu söylemekteydi. Bu hazırlıklar ise çok az ilerleme kaydetmişti. Vezire maksatlarının ne olduğu sorulmuş, o da Türk milletine hürriyetlerini iade etmek, halifenin mukaddes tahtını ihya etmek, dini yüceltmek ve Kemalistliği tamamıyla kaldırmak, İslamiyet fikrini Türk milleti nezdinde kuvvetlendirmek olarak açıklamıştı. Vezire bu işte başarılı olup olamayacakları sorulmuş, o da muhakkak surette başaracaklarını söylemişti. Buna göre Türk milleti, dini ve hilafeti lekelemiş ve kirletmiş olan, zorla yabancı adetleri memlekete sokmuş ve on binlerce Müslümanı katletmiş olan Kemal’i hiçbir zaman

⁷ Vahdeddin Malta’da iken Malta valisi ona kendisinin hilafetten hal edildiğini bildirmesi üzerine; “beni ancak müvekkil-i zişânım hal edebilir” demişti. Sultan, Abdülmecid Efendi’yi hiçbir zaman halife olarak tanımamıştı. Vahdeddin ile Abdülmecid Efendi arasındaki halifelik mücadelesi Vahdeddin’in vefatına kadar sürmüştür. Vahdeddin, halifenin emrini yerine getirebilmek için bir güce sahip olunmasını ve bunun için de saltanatsız hilafet olamayacağını söylerken, Abdülmecid Efendi bu görüşe katılmamıştır (Bicik 2008: 178-180).

affetmeyecekti. Türk milletinin beşte dördünün kendileriyle birlikte olduğuna dair vezirin belgeli istihbaratı vardı. Delilleri ise şöyleydi; Konya bir isyan ve fevran içindeydi. Selçukîler ailesinin reisi Ömer Çelebi eski nüfuzunu kazanmış ve açıktan Mustafa Kemal Paşa aleyhine kışkırtmalarda bulunmasına rağmen paşanın kendisine dokunamadığını söylüyordu. Mustafa Kemal Paşa hala iktidarda tutunabiliyorsa bu, zaferden elde ettiği sayısız hazineler ile beslediği ordular sayesindeydi. Ancak bunlar da kendisini terk edecek ve “bu zalimin sükûtu dağdağalı” olacaktı. Vezire cumhuriyeti lağvedecek misiniz sorusu yöneltiyor o da cumhuriyet ile Kuran’ın bir araya gelmesi mümkün olmayan iki şey ve Cenab-ı Hakk’ın bir olduğunu ve halkı idare edenin de bir olması gerektiğini söylüyordu. Türk milleti ancak saltanat idaresinde şeref ve azamet kazanmıştı. Memleketten çıkarılmış olan unsurlara karşı tutumun ne olacağına ise, iktidara galebe çaldıklarında ilk işlerinin Mustafa Kemal’in bütün icraatlarını kaldıracaklarını ve isteyenlerin dönmelerine müsaade edeceklerini ifade etmişti. Nitekim Türk milleti ticaret erbabı ve zanaatkâr bir millet olmadığından vezir, memleketin önemli bir servet unsuru olan Hıristiyan tebaaya muhtaç olduklarını söylüyordu. Mustafa Kemal aleyhine ne zaman harekete geçileceği sorusuna da vezir, o günün uzak olmadığını ve bu konuda fazla açıklama yapamayacağını, ancak Türkiye’de çok yakında dünyayı hayrette bırakacak hadiseler olacağını belirtmişti. Muhabir son olarak, bir taraftan Türk milletinin kıyıamlarını kansız yapmadığı, diğer taraftan da Mustafa Kemal’in kolaylıkla sükût edecek adamlardan olmadığı göz önüne alınırsa Türkiye’nin müthiş bir kan gölüne döneceği ve sonucunun ne olacağının belirsizliği tahmininde bulunmuştu (BCA 030.10. 253.709.2, 24 Teşrin-i Sani 1341-24 Kasım 1925). Bu sırada Beyrut baş şehbenderliğinden bildirildiğine göre de Çerkez Ethem, Mevlanzade Rıfat ve Damat Zülküf Paşa’nın Fransız pasaportuyla müzakerelerde bulunmak üzere Abdülmecid Efendi’yi görmeye gitmişti (BCA 030.10 106.695.30, 6-7 Temmuz 1341-6/7 Temmuz 1925).⁸

⁸ Adı geçenlerin Abdülmecid Efendi ile görüşüp görüşmediği bilinmemekle birlikte bu dönemde Mevlanzade Rıfat, Yunan İhtilal Hükümeti başkanı General Plastiras’ın temsilcisi olarak tanıttığı bir Yunan subayı ile birlikte San Remo’da, Yunanistan ile Sultan Vahdeddin arasında Ankara’ya karşı bir tertip yapmak istediğini Vahdeddin’e söylemişti (Göztepe 1991: 167).

1925 yılı sonlarında Türkiye’nin içinde bulunduğu duruma dair Türkiye’nin İtalya Büyükelçiliği donanma ataşesi Yüzbaşı Luigi Neyrone’nun hazırladığı rapora göre İsmet Paşa, şapka kanununa karşı Türkiye’de ortaya çıkan huzursuzlukların yurt dışında tek bir mihraktan kaynaklandığını, bunun da ya Sultan Vahdeddin veya son halife Abdülmecid Efendi olduğunu açıklamıştı. Rapora göre Türkiye’deki vaziyet kaygı verici, kritik ve “muhtemel sürprizlere gebeydi” (Mandelli 2016: 149-150). Bu gelişmelerle paralel Abdülmecid Efendi Vahdeddin’in vefatı üzerine onun yakın çevresini, geleceği konuşmak üzere Nice’e çağırdı. Fransa’nın Vintimille konsolosunun anlattıklarına göre toplantıya Abdülmecid’in oğlu, Vahdeddin’in yeğeni Prens Sami Necib ve oğlu Bahaeddin, Avni Paşa, Reşat Halis Bey ve birkaç kişi daha katılmıştı. Son halife belirtildiği gibi artık sultan ve meşru halife olmuştu. Toplantıda Vahdeddin’in cenaze işleri konuşulduktan sonra hanedana ait malların geri alınması hususu görüşüldü. Abdülmecid Efendi daha sonra konuyu Türkiye’deki siyasi duruma getirdi. Ankara ile Londra arasında Musul konusunun halledildiğini, İtalya’nın Anadolu’da askeri bir harekâta girişmeyeceğini ve bu hususta endişelenecek bir şey olmadığını, zira Ankara’nın İtalya ile de anlaşarak İtalya’ya Anadolu’da önemli ekonomik ayrıcalıklar konusunda garanti verildiğini, İngiltere ve Fransa’nın İtalya’ya Afrika’da toprak vaat ettiklerini söyledi. Abdülmecid, Osmanlı İmparatorluğu’nun yeniden ihyası için Türkiye’de yapılan organizasyondan bahsetti. Bunun üzerinde çok iyi çalışılıyordu ve hanedanın dönüş şansı hem yüksek hem de yakındı. Zira Mustafa Kemal Paşa’nın mali durumu kötüydü ve Bolşeviklerin desteği ile iktidarını sürdürebilmekteydi. Çok sayıda belge göstererek Türkiye’den gelen destek mektuplarını okudu (Bardakçı 2006: 399-401).

Abdülmecid Efendi’nin 1929’da La Tribune de Geneve gazetesine verdiği demeç de yukarıdaki tasavvurlarla paralel doğrultuydu. Buna göre Abdülmecid Efendi insanın kaderini bilemeyeceğini ve günün birinde Türk halkı, hizmetine muhtaç olursa hazır olması gerektiğini düşünüyordu. Hayat kendisi için çekici değildi nitekim 8 yaşındayken babası Abdülaziz’i kaybetmiş ve bu onda çok kötü bir tesir bırakmıştı. Abdülmecid Efendi sürgünde olmasına rağmen kendisini Müslümanların halifesi olarak

görüyordu. Beş vakit namazında Çin denizinden Hint okyanusuna ve buradan Atlantik’e kadar Müslümanların birliğini düşünmekteydi. Mustafa Kemal Atatürk’ü diktatör olarak görüyor ve onun her şeye rağmen Müslümanların halifesi olma unvanını kendisinden alamadığından bahsediyordu. Sürgün hayatında ülkesinden, Kur’an’dan ve camiden uzak kalması onun kalbini ve ruhunu incitmekte, bu durum ona tahtını kaybetmesinden de ağır gelmekteydi.⁹

Bu sırada Abdülmecid Efendi’nin sarayındaki şehzade ve sultanlardan bazıları maddi sıkıntıya düşmüştü. İslam âlemine yaptıkları hizmetlerden dolayı bir teşekkür hediyesi olmak üzere hanedanın muhtaç olanlarına verilmek üzere Hindistan’dan iki asilzade önemli bir miktar tahsis etmişti. Bu noktada hanedan üyelerinden bazıları kendilerine verilmesi gereken bu paradan henüz bir şey alamadıklarını iddia ediyorlardı. Bunun için de sakıt halifeden haklarını alabilmek için bu hanedan mensupları mahkemeye başvuracaklarına dair tehditte bulunuyorlardı (BCA 030.10. 203.383.23, 7 Eylül 1926).

Haydarabad Nizamı Abdülmecid Efendi’ye ayda 300 İngiliz lirası vermekteydi (BCA 030.10. 203.385.12 (10 Kasım 1931). Haydarabad prensleriyle de Abdülmecid’in kızı Dürrüşehvar ile Adile Sultan’ın kızı Nilüfer Hanım evlenmişlerdi. Kızlara Nizam tarafından bol para verileceği şayi olmuştu. Bu husus gerçekleşmemişse de Abdülmecid’in tahsisatı 500 İngiliz lirasına çıkarılmıştı (BCA 030.10. 203.385.19, 29 Aralık 1931; 203.385.12, 10 Kasım 1931). Vahdeddin’in saraylısı Afife Hanım’a göre “güzeller güzeli” Dürrüşehvar hanımın Hintli “çirkin bir mihrace” ile evlendirilmesine hayret edilmişti. Ancak son halifenin parası bitmek üzereydi ve yakın bir zamanda parasız kalacağı ortadaydı. Abdülmecid Efendi elinde kalan yegâne kartını kullandı ve “acayip güzel” kızını kim istiyorsa para karşılığı ona vereceğini temin etti. Bu sırada Berar Hükümdarı (Haydarabad Nizamı) AsafCah, oğlu için halifenin kızına talip olmuştu. Serveti incelendiğinde talipliler arasında en zengini olduğu anlaşılınca kızını AsafCah’ın oğluna verdi. Abdülmecid Efendi’nin istediği meblağ duyulunca AsafCah;

⁹ Abdülmecid Efendi Nice’deAngles Körfezi’nin uzağında, şehir manzaralı, bulutların altında, sade ve güzel dekore edilmiş, sütunların ve palmiyelerin arasında büyük bir pembe konakta yaşıyor, bu da ona İstanbul’un güzel hatıralarını unutturuyordu (BCA 030.10 203.384.6, 15.01.1930).

“devlet mi satın alıyoruz gelin mi alıyoruz belli değil” demişti. Senelerce kızının sayesinde geçinen Abdülmecid Efendi’nin tahsisatı Azam Şah’ın (AsafCah) bir gün bu duruma hiddetlenmesiyle kesilmişti. Bundan birkaç sene sonra da son halife Paris’te vefat edecektir. (Açba 2013: 197).

Hindistan Müslümanlarının İslam dünyasında hatırı sayılır bir ağırlığı söz konusudur. Bu sebeple bu evlilikten Ankara hoşlanmamış, İngiliz hariciyesine evliliğin siyasi boyutu olup olmadığı yönünde sürekli sorular sorulmuştu. Böyle olmadığı anlaşılınca hükümet de rahatlamıştı. Yine halifenin Mayıs 1932’de damadı ve bazı Müslüman liderlerle Londra’da bir cami açılışına katılma hazırlığı yaptığı, grubun Kral tarafından da kabul edileceği işitildiğinde Türkiye’nin Londra Büyükelçiliği, İngilizlerden halifeye vize verilmemesini istedi ve bu istek de karşılık buldu (Bardakçı 1991: 109). Sultan Abdülmecid’in torunu İbrahim Tefvik Efendi’nin oğlu Osman Bayezid, Abdülmecid Efendi’nin Paris’te Fransız Hükümeti tarafından resmi resepsiyonlara davet edildiğini ve onun da bu davetlere katıldığını söylemektedir. II. Abdülhamid’in torunu Osman Nami Efendi de son halife sayesinde hanedan mensuplarının bir kısmına Fransız pasaportu verildiği ve bu pasaportlarda onların unvanlarıyla “sujetottoman” (Osmanlı vatandaşı) yazıldığını anlatmaktadır (Satan 2011: 160).

Abdülmecid Efendi halife unvanını taşıyor olmasından olsa gerek bazı aracılıklarda da bulunmuştu. Bunlardan biri; Irak petroleri işinde kolaylık gösterilmesi için Sultan Murad’ın torunlarından Osman Fuat, Abdülmecid Efendi’den Irak Kralı Faysal’a yazılmış bir tavsiye mektubu ile 3 Mart 1929’da Mısır’dan Bağdat’a gelmişti. Fakat burada kendisine karşılık verilmemişti (BCA 030.10. 203.384.4, 16 Nisan 1929). Diğeri ise; Ferit Paşa’nın oğlu Nurettin, Arnavutluk kralı Zogo’ya suikast teşebbüsünde bulunanlar arasında tutuklanmıştı. Abdülmecid, kraldan Nurettin’i affetmesini, eğer olmazsa şiddetli kanunların değiştirilerek adaletin tesisinde büyüklük göstermesini istemişti (BCA 030.10. 233.573.3, 26 Kanun-ı Evvel 1935).

Abdülmecid Efendi Nice’ten sonra Monaco’ya geçmişti. Bay Berger adında Colonial Office’te mühendis olarak çalışmış bir İngiliz vatandaşı da emekli olduktan

sonra Monaco’da Abdülmecid Efendi’nin komşusu olarak ikamet etmeye başlamıştı. Berger’in verdiği bilgilere bakılırsa Abdülmecid Efendi Monaco’dan ayrılmayı, Kıbrıs veya Filistin’de ikamet etmeyi tasarlamıştı. Abdülmecid Efendi bu hususta istekliydi. İzin için başvurması durumunda geri çevrilmeyeceğini düşünüyordu. Bunun yanında Bay Berger ona iş için Londra’da bulunmasının avantajlı olacağını söylemişti. Londra’da bulunması Abdülmecid Efendi’ye Filistin veya Kıbrıs’ta ikamet izni için de ne tür bir kabul ile başvuru yapabileceği fırsatını verecekti. Fakat Berger, Abdülmecid Efendi’nin siyasetle ilgilenmek istemediğini söylüyordu. Nitekim bütünüyle Nizam’dan aldığı tahsisata bağlı olan Abdülmecid Efendi, tahsisatını tehlikeye atmamak için çok dikkatli davranıyordu. Aynı zamanda Abdülmecid Efendi Osmanlı ailesinin de reisi durumundaydı. Bunun faydalı olabileceğini ileri süren Berger, Türkiye’de bir sıkıntı patlak verdiğinde İngiliz hükümetinin de Abdülmecid Efendi’yi kontrolü altında alabileceğini belirtmişti. Fakat Berger’e bu konu ile alakalı olarak İngiliz hükümetinin Türkiye’nin yönetim ve düzeni ile ilgilenmediği söylenmişti. Kıbrıs Türkiye’ye çok yakındı ve İngiliz hükümeti ile Türkiye dostane ilişkiler içerisindeydi. Son Osmanlı ailesi reisi İngiliz hükümeti himayesinde Kıbrıs’a yerleştirilirse, Türk hükümeti buna karşı çıkmak için haklı nedenlere sahip olabilirdi. Filistin ile ilgili olarak ise İngiliz hükümetinin bu ülkede kati sorumlulukları vardı ve Abdülmecid Efendi’nin burada bulunması huzursuzluğa neden olabilirdi. İngiliz hükümetinin bunu göz önünde bulundurması gerekecekti. Kısaca Abdülmecid Efendi’ye Kıbrıs veya Filistin’de ikamet izni verilme ihtimali neredeyse yoktu. Fakat eğer Abdülmecid Efendi başvuruda bulunur ise onun başvurusu için gereken özen de gösterilecekti (PRO/CO 67/262/21, 11 July 1935).

Abdülmecid Efendi 1935 sonlarında Atatürk’e suikast tertibinin içerisinde gösterilmiş ve fakat hususi kâtiplerinden Galip Bey tarafından bu suçlama şu ifade ile yalanlanmıştı; “Âlem-i İslam’ın mihrabı tevhidinde ihrazı makam-ı ruhaniyet etmiş olan halife hazretlerinin kimsenin kanı ile vakarı kutsiyetlerini telvise hiçbir zaman tenezzül etmeyeceklerini beyan ve isnadatı vakıayı irade-i seniyyelerineittibaan suret-i katiyede tekzip eylerim.” (BCA 030.10. 203.387.14, 16 Şubat 1936)

Abdülmecid Efendi’nin Filistin veya Kıbrıs’ta ikamet düşüncesi akamete uğrayınca yazı işleriyle uğraşmaya ve neredeyse bütün zamanını yazı ile geçirmeye başlamıştı. Suriye, Fransa müstemlekeleri, Mısır, Filistin ve Hindistan ile sıkça muhabere eder, buralardan mektuplar alıyor ve bu mektupların neredeyse hepsine karşılık veriyordu. Bunun yanında Türkiye içinde veya dışında herhangi bir sebeple mevcut rejimden hoşlanmayanlar ve rejimin idarecileri aleyhinde olanlarla doğrudan veya dolaylı olarak yazışlıyordu. Eski damat Reşit Paşa’ya akıl danışmaktaydı. Sıkı bir disiplin tesis etmiş ve belirli kimselerin haricinde kimseyle görüşmüyordu. Abdülmecid, bir gün yine Türkiye’ye dönmekten, hilafet ve saltanatın Türkiye’de yeniden kurulmasından bahsetmekteydi. Nitekim Nice’te oturan Mısırlı bir prensle görüşürken, Topkapı Sarayı’na girmediğini söyleyen prens sarayın çok yüksek sanat eserleriyle dolu olduğunu söyleyerek yakın bir gelecekte sarayı prensle gezdireceğini söylemişti. Abdülmecid, hilafetten ve dolayısıyla halife unvanını taşımaktan vazgeçmiyordu. Fransızların da Cezayir, Suriye, Tunus Müslümanlarının hoşnutsuzluklarının ve milli benliklerinin önüne geçmek için düşündükleri önlemler arasında işte bu hilafet faktörü vardı. Abdülmecid ile Papalık arasında din, duygu ve düşüncesini korumak, Müslümanlıkla Hıristiyanlık arasında barış tesis etmek gibi bahanelerle müzakere kapısı açtırılmak da isteniyordu. Nitekim Fransa ve İtalyada dini siyasete alet etmek isteyenlerin her zamankinden daha fazla olduğu bir dönem içerisinde bulunulmaktaydı (BCA 030.10. 203.387.10, 21.12.1935). Hilafet makamından faydalanmak isteyen yalnızca Fransa değildi. Buna İtalya ve İngiltere’yi de katmak gerekir. Bu devletler, kendi müstemlekelerinde halife istiyorlardı (Karabekir 2009: 910). Büyük devletlerin basınında halifeliğin kaldırılmasını onaylamayan birçok yazı kaleme alınmıştı. Buradaki maksat bu devletlerin sömürgelerindeki birçok Müslümanın Türkiye’den esinlenerek ayaklanmalarını önlemek için onları hoşnut etmeye çalışmaktı (Akgün 2006: 231).

Mentondaki İngiliz konsolosluğundan Paris İngiliz başkonsolosluğuna gönderilen yazıda Nice’te ikamet eden Abdülmecid Efendi’nin çok hasta olduğundan ve ikinci kez kalp krizi geçirdiğinden söz edilmektedir. Bu haber üzerine başkonsolos Mr. Wright İngiliz Dışişleri Bakanlığı doğu masasına 29 Mart 1937 tarihli bir telgraf

göndermişti. Telgrafında halifelik ile Türk saltanatının farklı iki kurum olduğu, Osmanlı hanedanında saltanatın en yaşlı üyeye geçtiği, halife olmanın ise böyle bir kurala bağlı olmadığı, hanedan dışında birisinin de halife olabileceği değerlendirmesinde bulunmuştu. Osmanlı hanedanının sürgünde olması sebebiyle halifeliğin gereklerini yerine getiremediğini, bağımsız bir hükümdar olmaya Haydarabad Nizamının büyük oğlu Azam Şah’ın (AsafCah) ise Müslümanların büyük çoğunluğu tarafından halife olarak kabul görmesinin mümkün görünmediğini ifade etmişti (Erdem 2014: 9-10).

Abdülmecid Efendi Beyrut’ta bulunan şehzadelerden Cemalettin ve Şerafettin ile yazışmakta ve onlara aylık biner frank göndermekteydi. Diğer taraftan halife unvanını bırakmayan Abdülmecid Efendi, Şerafettin’den işitildiğine göre, hilafeti büyük bir bedel karşılığında satmayı düşünmekteydi. Mısır kralı Faruk tarafından kendisine 40 bin İngiliz lirası teklif edilmiş, ancak miktarın azlığına ve damadının da ileride hilafeti isteme ihtimaline binaen Abdülmecid Efendi bu teklifi geri çevirmişti. Bunun yanında 200 bin İngiliz lirasına karşılık Abdülmecid’in Kral Faruk lehine hilafetten feragat edeceği güçlü bir ihtimal olarak görülüyordu (BCA 030.10. 203.391.2, 05.08.1939).

Bu süreçte Arap ülkeleri de çıkar sağlayacağı ümidiyle aralarında rekabete tutuşmuşlar, birbirlerine üstünlük sağlayarak halifeliği ele geçirmek için mücadele içerisine girmişlerdi. Abdülmecid Efendi parasal desteği ancak halifelik ile bulabileceğini biliyordu. Buna göre özel kâtabi Keramet Nigar’ı yardım toplamaya göndermiş, İngiltere’de görüştüğü Seyyid Emir Ali’nin tavassutuyla yukarıda da belirtildiği gibi Haydarabad Nizamından kendisine ayda 300 sterlin ödenek bağlatmıştı. Ayrıca Mısırlı prens Ömer Tosun Paşa’nın başkanlığını yaptığı bir yardım heyeti tarafından Abdülmecid Efendi’ye Türkiye’den ayrılırken kendisine verilen paranın üç katı bir havale gönderilmişti (Akgün 2006: 230). Kaynak bulma hususunda tıpkı diğer hanedan üyeleri gibi Abdülmecid Efendi de Irak, Mısır, Filistin, Lübnan ve Suriye’de, Selanik ve Makedonya’da Osmanlılara ait mülklerin kendilerine iade edilmeleri için uğraşmıştır. Zira Vahdeddin, İsviçreli bir hukuk firmasından hanedana ait olan ve Lozan ile bağımsız hale gelen ülkelerdeki mal ve mülkler hakkında hukuki kanaat sormuştu. Firmanın hukukçuları da bu mal varlıklarının hukuken hâlâ hanedana ait olduğuna dair

görüş bildirmiştiler. Böylece bu arazi ve emlakler karşılık gösterilerek büyük bir borç alma ümidi ortaya çıkmıştı. 100 küsur milyon İngiliz lirası tahmin edilen bu büyük servete mahsuben bütün mirasçılara büyük miktarda avanslar verileceği söyleniyordu. Buralardaki mülklerin asırlardır Osmanlı hanedanına ait olduğunu, Türk Hükümeti’nin özel mülk olan bu yerleri Lozan Antlaşması’nın ilgili maddeleri gereğince devletlere vermeye hakkı olmadığını düşünmekteydi. Bu işe büyük bir İngiliz şirketi adına BarclaysBank aracılık ediyordu. Banka ile Vahdeddin arasında gizli müzakereler yapılıyor, onun yeğeni ve temsilcisi Prens Sami Bey yoğun müzakereleri ilerletmeye çalışıyordu. Alacak işinin gerçekleşebilmesi içinse banka bütün hanedan adına imza yetkisine sahip bir temsilcinin tayin edilmesini istiyordu. Aksi halde banka milyonlarca lirasını tehlikeye atmaya yanaşmıyordu. Ancak ne Vahdeddin saltanat ve hilafetten ne de Abdülmecid hilafetten ve hanedanın temsilcisi olmaktan vazgeçiyordu. Hanedan üyeleri iki tarafı da uzlaştırmak için büyük gayret sarf ediyordu. Neticede yapılacak mukavelenameye ikisinin de ortak imzasını koymaları formülü üzerinde ilerleme kaydedilmişti. Bunun için Vahdeddin, başyaver Avni Paşa’yı Nice’e göndermişti. Avni Paşa aralarındaki unvan ve hilafet kavgasını çözmek üzere geldiği Nice’ten Abdülmecid Efendi’nin bütün uzlaşma girişimlerini altüst eden karşılığı ile San Remo’ya geri dönmüştü. Avni Paşa’nın imza için uzattığı mukavelenameye Abdülmecid Efendi mukaveleyi imzalamak yerine bir hattat gibi uzun uzadıya bir şeyler yazmıştı. Merak içinde kalan Avni Paşa onun; “emir’ülmü’minin, imam’ülmüslimin halife-i resul-ü rabb’ülâlemin” yazdığını görünce artık Nice’te yapılacak bir şey kalmadığından San Remo’ya geri dönmüştü. Böylece sabık sultan ile sabık halife arasında yaşanan “kuru bir unvan “rekabeti yüzünden bu girişim sonuçsuz kalmıştı. Yine İngilizler, hilafet işlerine karışamayacaklarını karışmak da istemediklerini, meselenin ilgili ülkelerin mahkemelerinde çözülmesi gerektiğini belirtmişlerdi (Hülagü2010: 374-375; Mandelli 2016: 152; Göztepe 1991: 177-181).

Abdülmecid Efendi Haziran 1939’da sağlık sorunları nedeniyle Nice’ten ayrılıp Paris’e yerleşmiş, 1944’te vefat edene kadar burada yaşamıştır. Her Cuma Paris Camii’ne giderek buradaki İslam cemaati ile irtibatını korumaya özen gösterdi. Son

olarak onun siyasi düşünce yapısını göstermesi açısından bir yardım kampanyası vesilesiyle damadına söyledikleri manidardır. 1939 Erzincan depremi üzerine Hindistan’da Türkiye için bir yardım kampanyası başlatılarak önemli bir miktar yardım toplanmıştı. Bu kampanyada Azam Şah’ın katkısı büyüktü ve kayınpederinden, gayretlerini ve topladıkları miktarı Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye yazmasını istemişti. Abdülmecid Efendi isedamadının “Türkiye’deki zihniyeti” takdir edemediğinden bahsetmiştir (Satan 2011: 162-164; Nigâr 1964: 45).

Sonuç

Türkiye’deki gelişmelere dikkat edilirse zamanı geldikçe devlet hem bağımsızlığa doğru ilerlemiş hem de eski kurumlardan kurtularak milli bir devlet olma yolunda ilerlemiştir. Türkiye Cumhuriyeti, hilafetin kaldırılmasıyla Osmanlı’dan kalma büyük bir yükten kurtulmuştur. Yurt dışına çıkarılan son halife Abdülmecid Efendi’nin maddi olarak zorluk içerisinde kalmadığını görmekteyiz. Halife unvanını taşıması dolayısıyla özellikle Hintli çevrelerden tahsisatı eksik olmamıştı. Ülkeden ayrılırken de yurt dışında Türkiye’nin ve Türklerin iyiliğini istemiş ve her zaman ülkesine duacı olacağını belirtmiştir. Bunun yanında siyasetle ilgilenmeyeceğini beyan etmesine rağmen siyasi işlerle meşgul olmaktan geri kalmamıştır. Metinde verdiğimiz bilgilerden Abdülmecid Efendi’nin çok da halisane niyetler içerisinde olmadığı anlaşılmaktadır. Bir türlü halife unvanını kullanmaktan vazgeçmemesi, bir gün tekrar Türkiye dönme isteği ve tasavvuru, Mustafa Kemal Atatürk’e karşı olan öfkesi ve birçok Müslüman devletle yazışması bunu göstermektedir. Üstelik dış güçlerin hilafetten faydalanma istek ve temayüllerine de açık kapı bırakmıştır. Türkiye ise çeşitli ülkelere dağılmış olan hanedan üyelerinin siyasete yaklaşan bütün hareketlerini takip etmiş, devletlerle ikili ilişkilerin geleceği ve çıkar temelinde siyasi faaliyetlere izin verilmemiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Abdülmecid Efendi, Osmanlı mirasından tamamen uzakta kurulmuş ve gelişmekte olan laik ve cumhuriyetçi Türkiye devletinde bir daha eskiye dönüşün mümkün olamayacağını anlamaktan uzak bir anlayış içerisinde kalmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi/ Başbakanlık Muameleat Genel Müdürlüğü Evrakı Kataloğu 030.10. 203.383.7; 253.709.2; 106.695.30; 203.384.6; 203.383.23; 203.385.12; 203.385.19; 203.385.12; 203.387.14; 203.387.10; 203.391.2; 233.573.3; 203.384.4; 202.379.18; 101.653.7.

NationalArchives/ PublicRecord Office/ Colonial Office (CO) 67/262/21.

Gazete

İstikbal, Sayı: 751, 754, 769, 770, 773, 774, 800, 812, 840, 1135, 1138, 1142, 1146.

Tevhid-i Efkâr, Sayı: 3999-971, 4000-972, 4006-978, 4003-975, 4010-982.

Kitap ve Makale

AÇBA, Edadil (2013). *Saraydan Sürgüne Vahdettin’in Saraylısı Anlatıyor Afife Rezzemaza*, İstanbul: Timaş Yayınları.

AKGÜNKARAL, Seçil (2006). *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)*, İstanbul: Temel Yayınları.

AYDEMİR, Şevket Süreyya (2008). *Tek Adam*, Cilt III, İstanbul: Remzi Kitapevi.

BARDAKÇI, Murat (1991). *Son Osmanlılar*, İstanbul: Gri Yayın.

BARDAKÇI, Murat (2006). *Şahbaba*, İstanbul: İnkılap Yayınevi.

BİCİK, Mehmet (2008). *101 Soruda Bilinmeyen Yönleriyle Vahdettin*, İstanbul: Akis Kitap.

ERDEM, Ufuk (2014). “İngiliz Arşiv Belgelerinde “Halife/lik” Kelimesi Kullanımı ve Halifeliğin Kaldırılmasından sonra Abdülmecid Efendi”, *Son Halife Abdülmecid Efendi Sempozyumu (22-23 Mayıs 2014)*, Edirne.

GÖZTEPE, Tarık Mümtaz (1991). *Osmanoğulları’nın Son Padişahı Vahideddin Gurbet Cehenneminde*, İstanbul: Sebil Yayınevi.

HÜLAGÜ, Metin (2010). *Yurtsuz İmparator Vahdeddin*, İstanbul: Timaş Yayınları.

KANDEMİR, Feridun (2010). *Tütüncübaşı Şükrü Anlatıyor Sultan Vahdeddin’in Son Günleri*, İstanbul: Yağmur Yayınları.

KARABEKİR, Kazım (2009). *Günlükler (1906-1948)*, CiltII, İstanbul: YKY Yayınları.

KİLİ, Suna (2008). *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

KUTAY, Cemal (1980). *Üç Devirde Bir Adam Fethi Okyar*, İstanbul: Tercüman Yayınları.

LORD KİNROSS (2007). *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, çev. Necdet Sander, İstanbul: Altın Kitaplar.

MANDELLİ, Riccardo (2016). *Son Sultan Osmanlı İmparatorluğu’nun San Remo’da Ölümü*, çev. Feza Özemre, İstanbul: Timaş Yayınları.

NİGÂR, Salih Keramet (1964). *Halife İkinci Abdülmecid*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.

ÖNDEŞ, Osman (2012). *Vahdeddin’in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor Milli Mücadele ve Sürgün Yılları*, İstanbul: Timaş Yayınları.

ÖZAKMAN, Turgut (2015). *Vahidettin, M. Kemal ve Milli Mücadele*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

NUR, Rıza ve Grace ELLISON (2007). *İlk Meclisin Perde Arkası*, İstanbul: Örgün Yayınevi.

SATAN, Ali (2011). *Son Halife Abdülmecid Efendi*, İstanbul: Ufuk Yayınları.

TOKER, Yalçın (2010). *Atatürk’ün Açık ve Gizli Celse Meclis Konuşmaları*, İstanbul: Toker Yayınları.

TOKER, Yalçın (2011). *Atatürk’ün Muhaliflerinden Portreler 2*, İstanbul: Toker Yayınları.

TOKER, Yalçın (2013). *Atatürk Muhaliflerinden Portreler 4*, İstanbul: Toker Yayınları.

ULUĞ, Hakkı Naşit (1975). *Halifeliğin Sonu*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

ZÜRCHER, Erik Jan (2005). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gönen, İstanbul: İletişim Yayınları.